JAROVINSZKIJ ALEKSZANDR

A kétnyelvű magyar–szlovák gimnazisták lexikális-szemantikai reprezentációjáról*

This study investigates the bilingual acquisition of denotative meaning by Hungarian and Slovak speaking (bilingual) secondary school students. The survey, comprising more than a hundred students, focuses on the structure of the bilingual mental lexicon and addresses socio- and psycholinguistic questions. The socio-linguistically oriented questions shed light on the students' linguistic biography, their relation to their own bilingualism, their ethnic orientation, their attitudes toward language and their use of language within and outside their families. The psycholinguistic tests aim at revealing the lexical semantic representations of bilinguals in both languages, the linking of the words of the two languages and the structure of the bilingual mental lexicon.

Ebben a tanulmányban a magyar–szlovák gimnazisták körében vizsgáljuk a denotatív jelentés két nyelvben való elsajátítását, vagyis a szó elsődleges, tárgyra vonatkozó, szótári jelentésének az elsajátításáról számolunk be. A vizsgálat összetett kutatás része, amely – több mint száz Magyarországon, illetve Szlovákiában élő magyar–szlovák és szlovák–magyar kétnyelvű gimnazista esetét vizsgálva – a kétnyelvű mentális szótár szerkezetével foglalkozik.

Az összetett kutatás szocio- és pszicholingvisztikai felméréseket foglal magában. A szociológiai és szociolingvisztikai résznek az a célja, hogy minél több háttérinformációt szerezzünk a tanulók otthoni, illetve iskolai nyelvhasználatáról. A „papír-ceruza" jellegű pszicholingvisztikai tesztsorozat feltárja a kétnyelvű személy lexikális-szemantikai reprezentációját mindkét nyelven, a két nyelv szavai közötti kapcsolódási mechanizmusokat, a kétnyelvű mentális lexikon szerkezetét.

A vizsgálati személyek

A vizsgálatban 23 magyar–szlovák kétnyelvű gimnazista vett részt. Valamennyien a Békéscsabai Szlovák Gimnázium második (6 fő) és harmadik (17 fő) osztályos tanulói, ebből 6 fiú és 17 lány, átlagos életkoruk 16,5 év volt.

*A projektum az OTKA támogatásával készült a T 022244 nyilvántartási számon.
(Ennek a projektumnak részletes leírását ld. Jarovinszkij Alekszandr, 2000.)

A kutatás módszere

I. Szociolingvisztikai rész – kérdőívek

I.1. A vizsgált diákhoz szóló kérdőív

A szociolingvisztikai jellegű vizsgálat kérdései fényt deríthetnek a gyermek ún. nyelvi életrajzára, saját kétnyelvűségéhez való viszonyulására, etnikai orientációjára, a nyelvekhez való attitűdjére, a nyelvek tanulásának motivációjára. Külön kérdéscsoportok vizsgálják a családon belüli és kívüli nyelvhasználatot, a gyermek nemzethez, földrajzi helyhez, nemzetiséghez való kötődését. A kérdőív tartalmaz olyan blokkokat is, amelyek a két nyelv ismereti szintjének szubjektív értékelésével kapcsolatosak.

Információt kaphatunk a kétnyelvűségi kompetenciáról a beszédmegértés, beszédprodukció, olvasás és írás terén, valamint ezekkel kapcsolatban tapasztalt nehézségekről.

A kérdőív 96 zárt és nyitott típusú főkérdést, valamint kb. 60 alkérdést tartalmaz. A különböző blokkokhoz tartozó kérdések nem egy témán belül csoportosulnak, hanem különböző helyen szerepelnek.

I.2. Az iskolához szóló kérdőív

Itt elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen tantárgyakat tanítanak szlovákul, illetve magyarul, heti hány órában; van-e az iskolának szoros kapcsolata szlovákiai oktatási intézménnyel; van-e lehetőségük a diákoknak arra, hogy részt vegyenek nyári szlovák nyelvi táborban, valamint hogy milyen színtereket (szakkörök, színjátszó kör, sportszakosztályok) tud biztosítani az iskola a diákok szlovák nyelvtudásának fejlesztésére.

II. Pszicholingvisztikai rész – „papír-ceruza tesztsorozat”

A pszicholingvisztikai vizsgálat *két nyelven* zajlott, először magyarul, azután – 10–15 nap múlva – szlovákul, vagyis monolingvális módban (Grosjean 1997).

II. 1. Szabad szóasszociációs próba intralingvális szinten

Ehhez a kísérlethez egy 50 magyar szót és ezek szlovák ekvivalenseit tartalmazó szóasszociációs listát állítottunk össze. Kiindulási alapunkat azok a szólisták szolgáltatták, amelyeket előzőleg Göncz Lajos (1985) magyar és szerbhorvát, budapesti, debreceni, szegedi és nyíregyházi nyelvészek és pszichológusok (Balló 1983) magyar, valamint az A. Leontyev (1977) által vezetett kutatási csoport orosz nyelvűek vizsgálata során alkalmazott.

Az általunk használt 50 hívószóból 26 szó előfordult mindhárom vizsgálatban (11 főnév, 8 ige, 6 melléknév, 1 egyéb). Egyéb kategóriába sorolhatók olyan

szavak, mint pl. a *szabad*, amely a különböző nyelvtani szerkezetekben szerepelhet jelzőként vagy állítmányként; 20 szó egybeesett azokkal a hívószavakkal, amelyeket a magyar és orosz kutatók használtak.

A szólistánk 50 hívószót tartalmazott, ebből 25 főnevet (50%), 15 igét (30%), 6 melléknevet (12%) és 4 egyéb szófajú szót (8%).

Az instrukció a következő volt: „A listán szereplő megfelelő sorszám mellé írd le az első szót, amely a hívószóval kapcsolatban eszedbe jut.”.

II.2. Folyamatos szóasszociációs próba – szintén intralingvális szinten

Az 50 hívószóból, amely a szabad szóasszociációs kísérletben szerepel, kiválasztottunk 10 magyar kulcsszót. Ezek a következők voltak: *kályha, út, város, kenyér, futni, költség, alkotni, nedves, közölni, kikötés*, valamint ezek szlovák ekvivalensei.

Az instrukció a következő volt: „Minden lapra egy kulcsszó van felírva. Próbálj meg egy perc alatt annyi szót írni, amennyi a kulcsszóról eszedbe jut! Elég! figyelmeztetésre hagyd abba a munkát, és folytasd a következő szóval!”.

A kétféle szóasszociációs próba segítségével a bilingvális kompetenciát lehet mérni a lexikon szintjén, illetve megállapítani a relatív lexikai dominancia-koefficienset (DK) a következő képlet szerint:

$$DK = \frac{(Msz + Mf) - (SZsz + SZf)}{(Msz + Mf) + (SZsz + SZf)} x100\ \%$$

ahol Msz – a szabad szóasszociációs tesztből kapott összes válasz magyarul
SZsz – a szabad szóasszociációs tesztből kapott összes válasz szlovákul
Mf – a 10 hívószóra adott összes válasz magyarul
SZf – a 10 hívószóra adott összes válasz szlovákul
+100 % – a diák egynyelvűnek (magyar) tekinthető
–100 % – a diák egynyelvűnek (szlovák) tekinthető
0 % – az általunk alkalmazott próbák szerint a diák kétnyelvű szókészlete megközelítően azonos, azaz egyensúlyi állapotban van.

II.3. A szójelentés elsajátítási mélységének foka (denotatív jelentés)

(Göncz Lajos 1985 nyomán)

Ennek a próbának az a célja, hogy megállapítsuk, hogy a diákok mennyire ismerik az adott szó denotatív, elsődleges, szótári jelentését mindkét nyelven, szemben a szó másodlagos, konnotatív, vagyis érzelmen alapuló jelentésösszetevőjével. A teszt abból áll, hogy a célszó mellé írt öt szóból csak egyet, a megfelelőt

kell kiválasztani. Az öt szó között szerepelnek olyanok, amelyek majdnem ugyanazt jelentik, mint a célszó, tehát a szemantikai mezőt adják meg (Kiss Gábor 1999). A Göncz Lajos által javasolt teszttől eltérően az öt szó közé beiktattunk olyan szót is, amely a célszóval hasonló hangzású volt, de más jelentésű (paronima). A hasonló hangzású magyar szavakat a Papp Ferenc (1994) által szerkesztett szótárból válogattuk ki. A hasonló hangzású szlovák szavakat a szlovák informánsok adták. A listán 15 célszó szerepelt. Pl.:

FUTNI járni – ugrálni – jutni – ügetni – **szaladni**
KIKÖTÉS töltés – ok – **feltétel** – feltevés – kikötő

Az instrukció a következő volt: „Minden feladat egy nagybetűkkel nyomtatott szóból áll, amely mellett még öt kisbetűvel nyomtatott szó van. Először figyelmesen olvasd el a nagybetűkkel nyomtatott szót, majd a többi közül húzd alá azt, amelyik ugyanazt vagy majdnem ugyanazt jelenti. Mindig csak egy szót kell aláhúzni."

III. A kutatás eredményei – kvantitatív elemzés

Minden diáknak megállapítottuk a relatív dominancia-koefficiensét: eszerint a 23 vizsgált tanuló között senki nem dominált szlovák nyelven. Az értékek nagy szórást mutatnak: +4 %-tól +45 %-ig – az átlag dominancia-koefficiens +23,2 % a magyar nyelv javára. Ahhoz, hogy a diákokat két csoportra lehessen osztani, a DK = +23 %-os kritériumot tekintetük válaszvonalnak. Eszerint az érték szerint az „A" csoportba, amelyben a dominancia-koefficiens +23 % alatt volt, 12 tanuló került, 9 lány és 3 fiú; a „B" csoportba, amelyben a dominancia-koefficiens +23 % fölött van, 11 tanuló került, 8 lány és 3 fiú.

III.1. A denotatív jelentés elsajátítási folyamatáról nyert eredmények

A helyes megoldások kvantitatív elemzése azt mutatja, hogy mindkét csoport sokkal jobban teljesítette ezt a feladatot magyarul, mint szlovákul. Figyelembe véve a hibás válaszok számát, a következő képet kaptuk:

Az összes megoldás mindkét csoportban magyarul 33 esetben volt hibás.

Az összes megoldás mindkét csoportban szlovákul 223 alkalommal volt hibás.

Tehát, a szlovák nyelven rosszul sikerült válaszok száma nyolcszorosa a magyarul rosszul sikerülteknek. Ebben az esetben statisztikai elemzés – véleményük szerint – nem is szükséges, ugyanis az adatok önmagukért beszélnek.

Mégis, érdemes megnézni, hogy ezek a hibák hogyan oszlanak el a nyelvek és a csoportok szerint.

	M	Átl.	S	Tar.		SZ	Átl.	S	Tar.	
A	28	2.3	2.3	0–6	A > B t=2.6, p<.05 d=2.7, p<.05	100	8.3	3.4	2–14	
B	5	0.5	0.5	0–1		123	11.2	2.6	6–14	B > A t = 2.3, p<.05 d = 2.3, p<.05

1. táblázat
A denotatív jelentés szerinti hibás válaszok

ahol **A** csoport, N – 12 (diákok száma), DK = +23 % alatt van
B csoport, N – 11 (diákok száma), DK = +23 % fölött van
M – az összes hibás válasz magyarul
SZ – az összes hibás válasz szlovákul
Átl. – átlagérték
S – szórás
Tar. – tartomány (minimum hibás válasz – maximum hibás válasz)
t-próba – kétmintás, hagyományos eljárás, amely feltételezi a szórás-homogenitást
Welch-féle d-próba – robusztus eljárás, amelynél nem szükséges a szóráshomogenitás

Magyar nyelv
Látható a 1. táblázatból, hogy az **A** csoport, amelyben a dominancia-koefficiens, DK= +23% alatt van, több mint ötször annyi hibás választ produkált magyarul, mint a +23%-os szint fölötti csoport. Az **A** csoportban összesen 28 hiba volt, a **B** csoportban viszont csak 5 hibás válasz fordult elő. A statisztikai elemzés, amelyet Vargha András (1999) végzett el, azt mutatja, hogy ez a különbség szignifikáns. A kétmintás t-próba értéke: t=2.6, p<.05; a Welch-féle d-próba értéke: d=2.7, p<. 05. Az **A** csoportban volt két diák, aki a 15-ből hat esetben (maximális hibaszám) nem tudta helyesen definiálni a célszavakat magyarul.

Szlovák nyelv
Az összes hibás megoldást figyelembe véve, a két csoport között szignifikáns diszkrepanciát találtunk. Míg az **A** csoportban összesen 100 hiba fordult elő (minimum 2, maximum 14 hiba volt, az utóbbi esetben csak egy jó válasz volt érvényes, az átlagérték – 8 hiba), a **B** csoportban (DK=+23% fölött) 123 hibás válasz fordult elő. Az utóbbi esetben a hibás válaszok terjedelme: minimum 6, maximum 14, átlagérték: 11 hibás megoldás. Ebben a csoportban két gimnazista csak egy alkalommal határozta meg helyesen a célszót szlovákul.

III.2. A hibás válaszok elemzése

Az adott denotátum meghatározásához öt szót adtunk meg, amely mindegyike szemantikailag kétféleképpen viszonyult a célszóhoz: a) szinonim volt vagy közel állt hozzá; b) „kakukktojás" volt a jelentés és/vagy a hangzás szempontjából. A hibás válaszokat intralingvális szinten három kategóriába soroltuk:

a) nincs válasz.

b) ún. asszociatív jellegű válasz – ez olyan választípus, amely az adott denotatív jelentés szemantikai mezejébe tartozik. Pl.: a *közölni* szót a *mesélni* szó megadásával értelmezi a diák, holott az öt lehetséges variáció közül a *tudtára adni* a megfelelő szó; vagy pedig az *út* szót *kavics*ként azonosítja *ösvény* helyett. Hasonló osztályozást alkalmaztunk a szlovák nyelven is. Pl.: célszó: *chlieb* (kenyér), válasz: *koláč* (kalács), helyes megoldás: *peceň* (cipó); vagy: *kachle* (kályha) – *teplo* (meleg), helyes válasz: *fűtőtest*.

c) „kakukktojás" szavak. A kiválasztott szó nem tartozik az adott denotatív jelentés szemantikai mezejébe. Például: *módos – babonás*; vagy hasonló hangzású: *város – páros* (paronima). Szlovák nyelvű példák: célszó: *šúchať* (súrol), válasz: *prechádzať* sa (sétál), helyes válasz: *drhnúť* (súrol, sikál). Hasonló hangzású szavakkal: *cesta* (út) – *cesto* (tészta), helyes megoldás: *chodník* (járda, ösvény).

Ideális esetben a diákoknak ismerniük kell a célszó és a javasolt szavak denotatív jelentéseit, és ki kell választaniuk egyet, amely arra a kérdésre ad választ, hogy mi is az, hogy *ajtó*? *Zár, kilincs* vagy *kapu*? A kísérleti személynek figyelmesen el kell olvasnia magában a megadott szavakat, amelyek aktivizálják a hozzájuk kapcsolódó szemantikai hálózatokat. A második fázisban a kísérleti személynek össze kell hasonlítania a javasolt szavak általa ismert szótári jelentéseit, el kell vetnie a „kakukktojás" szavakat, és ki kell választania azt, amely szemantikailag legközelebb áll a célszóhoz, valamint az adott nyelvi kultúra szempontjából és konvencionálisan is megfelel.

Nézzük meg, hogy a hibás megoldások háromféle osztályozása hogyan oszlik meg a csoportok és a nyelvek szerint.

Magyar nyelv

A magyar nyelvű hibás válaszok kvalitatív elemzése azt mutatja, hogy a fent említett három kategóriában a két csoport közötti diszkrepancia statisztikailag csak az asszociatív jellegű osztályozásában volt szignifikáns. A +23%-os szint alatti csoport majdnem kilencszer több hibás választ adott, mint a **B** csoport, amely erősebben dominál a magyar nyelvben. A különbség a két csoport között szignifikáns (l. a 2. táblázatot).

	Hiba-szám	Nincs válasz		Asszociatív jellegű válasz		Kakukk-tojás szavak	
A	28	0		26	A > B t=3.0, p<.01 d=3.1, p<.01	2	
B	5	0	N.SZ	3		2	N.SZ

2. táblázat
A hibás válaszok kategóriák szerinti megoszlása
Magyar nyelv

ahol **A** csoport, N – 12, diákok száma, DK = +23 % alatt van
B csoport, N – 11, diákok száma, DK = +23 % fölött van
t-próba – kétmintás, hagyományos eljárás, amely feltételezi a szóráshomogenitást
Welch-féle d-próba – robusztus eljárás, amelynél nem szükséges a zóráshomogenitás
N.SZ.– a különbség nem szignifikáns

Szlovák nyelv
A 3. táblázaton bemutatjuk, hogy hogyan oszlanak el a hibás válaszok a nem domináns nyelven a két csoport között.

A hibás válaszok mindhárom kategóriában nagy mennyiségben fordultak elő mindkét csoportban. A csoportok közötti lényeges különbséget csak a „nincs válasz" kategóriában találtunk. A szlovákul kevésbé tudó gimnazisták (**B** csoport) több mint kétszer annyiszor folyamodtak az ún. „nem tudom, mit jelent ez a szó" stratégiához, mint a +23%-os szint alatti csoport diákjai. A **B** csoportban 54 „nincs válasz" megoldás volt, szemben az **A** csoporttal, amelyben 24 alkalommal a diákok nem teljesítették a feladatot. A kétmintás t-próbával és a Welch-féle d-próbával végzett statisztikai elemzés megerősíti ezt a különbséget ($t = 2.1$, $p<.05$; $d = 2.1$, $p<.05$).

Az ún. „asszociatív jellegű válasz" kategóriában a két csoport diákjai azonos mennyiségű hibát produkáltak.

A hibás válaszok harmadik kategóriájában (kakukktojás szavak) azt tapasztaltuk, hogy a +23 %-os szint alatti csoport több esetben ilyen jellegű megoldáshoz folyamodik a +23%-os fölötti csoporthoz képest (**A** csoport – 34 vs. **B** csoport – 27). A csoportok közötti eltérést ugyanakkor nem erősítik meg a statisztikai próbák.

	Hiba-szám	Nincs válasz		Asszociatív jellegű válasz		Kakukk-tojás szavak	
A	100	24		42		34	
B	123	54	B > A t=2.1, p<.05 d=2.1, p<.05	42	N.SZ	27	N.SZ

3. táblázat
A hibás válaszok kategóriák szerinti megoszlása
Szlovák nyelv

ahol **A** csoport, N – 12, diákok száma, DK = +23 % alatt van
B csoport, N – 11, diákok száma, DK = +23 % fölött van
t-próba – kétmintás, hagyományos eljárás, amely feltételezi a szóráshomogenitást
Welch-féle d-próba – robusztus eljárás, amelynél nem szükséges a szóráshomogenitás
N.SZ. – a különbség nem szignifikáns

IV. Megbeszélés

Pszicholingvisztikai elemzés

Magától értetődik, hogy a bilingvális kompetencia meghatározza a denotatív jelentéssel kapcsolatos feladat teljesítését. Ahogy már a kvantitatív elemzésből kiderült, mindkét csoport sokkal jobban teljesített magyarul, mint szlovákul. A vizsgálat azt mutatta, hogy egyetlen gimnazista sem dominált szlovák nyelven. Egy diák esetén a relatív lexikai dominancia-koefficiens közel állt a nullához, vagyis az általunk jávasolt módszer alapján a kétnyelvű lexikai tudását majdnem egyensúlyi állapotban van.

A felmérés azt is mutatta, hogy a két csoport más és más megoldáshoz folyamodott magyarul és szlovákul, amikor el kellett dönteniük, hogy mit is jelent a *bežať* (futni)? *chodiť* (járni), *skákať* (ugrálni) vagy *utekať* (szaladni)?

A +23%-os szint alatti csoport ezzel a próbával gyengébben birkózott meg magyarul, mint a magyarul erősebben domináló csoport. Gyakorlatilag az összes hibát az ún. asszociatív jellegű kategóriához soroltunk.

A pszicholingvisztikai teszt megoldása után a kísérletben részt vett gimnazistákkal mindkét nyelven együtt elemeztük a hibás válaszokat. Ennek során érdekes magyarázatokat kaptunk. Egy példa magyar nyelvből (+23%-os szint alatti csoport):

Kísérletvezető: Mondd, miért van az, hogy neked az *út* 'területet' jelent?
Diák: Mert az *út,* az *út*, területen van.
Kv.: Háát… No de ott van az *ösvény*. Az miért nem jó?
D.: Mert az *ösvény*, az *bokorsor*, nem *út*.
Kv.: Hát a *bokorsor* az inkább *sövény*.
D.: ???
(Erre a példára még visszatérünk.)

Miután mindkét csoport diákjai szlovák nyelven mindhárom kategóriájában hibás válaszokat produkáltak, az ún. asszociatív jellegű kategórián belül még egy példán szeretnénk bemutatni tipikusan hibás megoldást, ezúttal a szlovák anyagból, még pedig a +23%-os szint fölötti csoportból:

Kv: Mondd, miért van az, hogy neked a *kahle* (kályha) *oheň-t* (tüzet) jelent?
D.: Mert ezek összetartoznak.
Kv.: Igen. No de ott van a *vykurovacie teleso* (fűtőtest). Az miért nem jó?
D.: Mert a *fűtőtest* inkább *radiátor, konvektor*, nem *kályha*.

Ezek a példák összességében azt tanúsítják, hogy a diákok nyelvi tudatában nem alakultak ki a megfelelő fogalmi keretek. Amikor a 17 éves gimnazista megpróbálja megmagyarázni és megvédeni akár magyar, akár szlovák hibás válaszait, ez csak azt jelentheti, hogy a javasolt helyes, megfelelő szó még külön fogalomként funkcionál, „kilógva" a célszó konvencionális szemantikai mezejéből. Való igaz, a *pingvin* szó is külön fogalmat képez mindaddig, amíg az ember nem tudja, hogy a pingvin is madár.[1]

Visszatérve az említett „ösvény-sövény" példához, meg kell jegyezni, hogy ezek a hibás válaszok más kognitív mechanizmusról tanúskodnak, mégpedig a mentális lexikonból való sikertelen lehívásról. Egy példa a szlovák nyelvből (+23%-os szint fölötti csoport):

Kv.: A *cesta* (út) szóhoz miért a *cesto* (tészta) szót választottad?
D.: Mert talán a *cesto* is *utat* jelent, mert nagyon hasonlítanak egymásra.
Kv.: Értem. Mondd, az öt szó közül melyiket nem ismered?
D.: A *chodník*- ot (járda, ösvény) és a *cesto*-t.
Kv.: És akkor úgy döntettél, hogy inkább *cesto* a megfelelő szó?
D.: Igen.

Nem csak ő döntött így. Sajnos, mindkét csoportnak elég sok „kakukktojást" sikerült összegyűjteni szlovákul, ezek többségükben éppen a hasonló hangzású, de más jelentésű szavak voltak (paronímák). Ezeket nevezik a nyelvészek „ha-

[1] (A tudás mentális szerveződésének, reprezentációjának az elméleteiről – szemantikai keretek, sémák, forgatókönyvek, prototípusok, stb., (l. Rosch 1983, Pléh Csaba 1988, Clark 1996, Eysenk – Keane 1997, Andor 1998, Brewer 1999).

mis barátnak". A megoldások között egyébként olyan kakukktojások is akadtak, amelyek, ugyan hasonló hangzásúak sem voltak, de a célszó denotatív jelentésének a szemantikai mezejébe sem tartoztak.

A hasonló hangzású szavakon alapuló hibák a szó fonológiai alakjának elsajátítási folyamatát mutatják, valamint azt is, hogy a szó külső formája mennyire rögzült a memóriában és mennyire stabilizálódott a szó denotatív jelentése, ugyanis az ellenkező esetben nagyon könnyen össze lehet téveszteni „a szezont a fazonnal".[2]

Érdekes, hogy a +23%-os szint alatti csoportban öt diák azonos hibás választ adott mindkét nyelven, például az *ajtó* szót magyarul a *kilincs*ként értelmezi a diák, szlovákul is a *kľučka* szóval jelöli a megoldást, pedig az öt lehetséges variáció közül a *kapu* a megfelelő szó.

Szociolingvisztikai elemzés a nyelvi szocializációról, az anyanyelvről, a kétnyelvűségről, nyelvhasználatról, az identitásról[3]

A vizsgált csoport 100%-osan magyar anyanyelvűnek tartja magát, többnyire magyarul beszélnek családtagjaikkal, szomszédjaikkal. Csupán néhány százalékuk (átlag 17%) beszél velük néha szlovákul is. 9%-uk nagyszüleivel egyformán beszél magyar és szlovák nyelven is. Egy diák nagyszüleivel és rokonaival többnyire szlovákul beszél. Két diák (az összes mintának csupán 9%-a) a szlovák nyelvet otthon, születésétől kezdve tanulja, 22%-uk már óvodás korától tanulja a szlovák nyelvet, 35%- uk az általános iskolában kezdte, és 22%-uk csak a gimnáziumban. Tehát valamennyi vizsgált gyermek magyar anyanyelvű, saját bevallásuk szerint átlagosan 80%-uk magyarul gondolkodik, álmodik, számol, imádkozik, vicceket is csak magyarul mesél. 48%-uk kétnyelvűnek tartja magát, amit természetesnek tart, és ezt örömmel veszi.

Az iskola megválasztásáról

A 23 vizsgált gyermek 57%-a maga döntötte el, hogy ebben a kétnyelvű gimnáziumban tanul. 13%-uk esetében szülei döntötték el (a maradék 30% közösen döntött szüleivel). Az, hogy ezt az iskolát választották, már önmagában bizonyítja pozitív attitűdjüket a szlovák nyelvhez.

A két nyelv tudásáról

A magyar nyelvvel nincsenek problémáik, bár a vizsgált személyek 65%-a szeretné tökéletesíteni magyar nyelvtudását. 91%-uk szeretné tökéletesíteni szlovák nyelvtudását, 9%-uk viszont nem. A diákoknak a szlovák nyelvben főként a

[2] A „hamis barátokról" részletesebben Fromkin 1980, Rossi – Defare 1995, Jarovinskij 1997, Gósy 1999, Singleton 1999.

[3] Részletesen Vámosné Telekes Éva 1999.

grammatikában vannak nehézségeik (a nyelvtani nemek alkalmazásában, névszóragozásban, a befejezett, illetve folyamatos igék alkalmazásában, az igék jövő idejének alkalmazásában).

Saját megítélésük szerint a beszédmegértés, a beszéd, az olvasás és az írás átlagosan 75%-uknak magyarul jobban megy, 25%-uknak viszont egyformán jól megy magyarul és szlovákul is.

Egy kivétellel a vizsgált csoport különböző okokból fontosnak tartja a szlovák nyelv tudását. Azért tanulják a szlovák nyelvet, mert barátaik, rokonaik élnek Szlovákiában, „mert a nagypapa tótul beszél", vagy „csak mert egyszerűen szép nyelv". Vannak diákok, akik azért tartják fontosnak a szlovák nyelvet, mert céljuk van vele (továbbtanulás, elhelyezkedés).

A nyelvhasználati színterekről

Szociolingvisztikai kutatásokból (Borbély 1996, Csernicskó 1998, Bartha 1999) jól tudjuk, hogy mennyire fontos a kétnyelvűek életében sokféle színtér (pl. templom, szomszédok, baráti kör, különböző szakkörök, stb.) megléte, ahol lehetőségük nyílna gyakorolni és begyakorolni a nyelveket. A vizsgált diákok esetében viszonylag kevés szociolingvisztikai színtér áll rendelkezésre szlovákul, ezáltal a nyelvhasználati színtér (Kiss 1995) is szűk, gyakorlatilag az iskolára és az intézményben működő néhány szlovák nyelvű szakkörre korlátozódik. Ugyanakkor, ahogy kiderült a kérdőívekből és a tanulókkal való beszélgetésekből, a szlovák nyelvet majdnem kizárólag a szlovák nyelven folyó órákon használják. Egymás között, sőt, még a tanárokkal való kötetlen interaktív helyzetekben is az érintkezési nyelv a magyar.

A másik jellegzetes színtér a média. Magyarországon jelenik meg nemzetiségi újság; a magyar rádió- és televízióadók szlovákul is készítenek műsorokat. Ki-ki kedve szerint nézhet és hallgathat adásokat közvetlenül Szlovákiából is. Sajnos, a diákok többsége ezeket a lehetőségeket figyelmen kívül hagyja, beérve a szlovák nyelvű kötelező irodalom olvasásával.

Az identitásról

Az a tény, hogy miképpen váltak a békéscsabai szlovákok kisebbséggé, meghatározza a többséghez, illetve saját közösségükhöz és nyelvükhöz fűződő attitűdjüket, alakítja a diákok etnikai identitását és azokat az értékeket, amelyeket a szlovák nyelvhez kapcsolnak.

A vizsgált csoport tagjai magyarnak vallották magukat. Arra a kérdésre, hogy számukra mit jelent magyarnak lenni, szinte mindenki a következőket válaszolta: Magyarországon születni és élni, magyarul beszélni, és magyar állampolgárságúnak lenni. Arra a kérdésre, hogy mit jelent szlováknak lenni, a többség nem is válaszolt. A szlovák kisebbségi csoport szervesen beleágyazódik a domináns magyar csoportba, tehát a kisebbségi beszélők egyben a magasabb státuszú

csoport részének is tekintik magukat. A többségi magyar nemzethez és a kisebbségi szlovák csoporthoz való tartozás egyszerre van jelen.

V. Összefoglalás

A tanulmány Békéscsabai Szlovák Gimnáziumba járó 23 magyar–szlovák kétnyelvű gimnazista körében végzett felmérés alapján a denotatív jelentés elsajátításáról számol be. A gimnazisták átlagos életkora 16,5 év. A vizsgálat összetett szocio- és pszicholingvisztikai kutatás része, amely magyar–szlovák és szlovák-magyar kétnyelvű gimnazisták nyelvi viselkedésének tükrében a kétnyelvű szocializációval, kétnyelvű kompetenciával és a kétnyelvű mentális lexikon szerkezetével foglalkozik.

A „papír-ceruza" pszicholingvisztikai vizsgálat két nyelven zajlott, vagyis monolingvális módban: először magyarul, azután szlovákul.

A pszicholingvisztikai felmérések során, felhasználva az intralingvális szinten végzett szabad és folyamatos szóasszociációs próbák eredményeit, az általunk kidolgozott eljárás alapján, minden diáknak megállapítottuk a relatív lexikális dominancia-koefficiensét (DK). Eszerint a 23 tanuló közül senki nem dominált szlovák nyelven. Az átlag DK érték szerint az **A** csoportba, amelyben a DK=+23% alatt van, 12 gimnazista került; a **B** csoportba, amelyben a DK +23% fölött van, 11 tanuló volt.

A denotatív jelentés méréséhez módosított többszörös szóválasztási tesztet alkalmaztunk, amelyben a célszó mellé írt öt szóból a diáknak csak egyet, a célszóhoz a denotatív jelentés szempontjából legközelebb álló szót kellett kiválasztania.

A helyes megoldások kvantitatív elemzése azt mutatja, hogy mindkét csoport sokkal jobban teljesítette a feladatot magyarul, mint szlovákul, tehát kevés hibás válasz volt a domináns nyelven. Ezt erősíti meg a statisztikai elemzés is. A szlovák nyelven végzett teszt eredményei ugyanakkor azt is mutatták, hogy a szlovákul jobban tudó gimnazisták (**A** csoport) szignifikánsan kevesebb rossz megoldáshoz folyamodtak, mint a **B** csoport.

A hibás válaszok kvalitatív elemzése feltárta azokat a pszicholingvisztikai mechanizmusokat, amelyek a szó denotatív jelentésének elsajátításával kapcsolatosak. Az ún. asszociatív jellegű választípus, amely a célszó denotatív jelentésének szemantikai mezejébe tartozik, arról tanúskodik, hogy a diák nyelvi tudatában az egyik vagy a másik nyelvben még nem alakult ki a megfelelő szemantikai keret (frame), fogalmi séma, olykor ugyanannak a személynek az esetében és mindkét nyelvet illetőleg is ez a helyzet.

A kakukktojás jellegű feladat a „hamis barátok" azonosításának képességét, illetve annak hiányát vizsgálja – a mentális lexikonból való sikertelen lehívás, a

szó külső formájának, hangzásának a memóriában való stabilizálódása, ennek sikeres, teljes vagy részleges volta, kudarca válik így mérhetővé. Itt találkozunk azokkal az esetekkel, amelyekről azt szokták mondani, hogy „hallotta a harangszót, de nem tudja honnan". E kétfajta típusú hibás válasz arról is tanúskodik, hogy a nem domináns, szlovák nyelven a diákok nyelvi tudatában olyan szavak is reprezentálódnak, amelyeknek a denotatív jelentését teljes mélységében nem érzik.

A pszicholingvisztikai vizsgálatok nem tudták megmagyarázni, hogy az ugyanabba a gimnáziumba járó kétnyelvű tanulók szlovák nyelvtudását illetően miért ilyen jelentős a különbség.

A szociolingvisztikai felmérés fényt deríthet erre a jelenségre. A különbség gyökerei elsősorban a szlovák nyelvi szocializáció terén tapasztalhatók. Ahogy kiderült a kérdőívekből és a diákokkal való beszélgetésékből, a mintának majdnem a fele kétnyelvűnek tartja magát és a többségük az **A** csoporthoz tartozik. Általában ezek a tanulók gyermekkoruktól fogva tanulják a szlovák nyelvet: egyesek születésüktől kezdve, mások az óvodáskortól. Azoknak a diákoknak a többsége, akik az általános iskolában, vagy pedig csak a gimnáziumban kezdtek el megismerkedni a szlovák nyelvvel, nem tartják magukat igazán kétnyelvűnek. Ők a +23%-os szint fölötti, a **B** csoportot alakították.

A vizsgált gimnazisták általános jellemzője az, hogy kivétel nélkül magyar anyanyelvűnek, magyarnak tartják magukat, ugyanakkor a magyar nemzethez és a kisebbségi szlovák csoporthoz is tartoznak egyszerre. A szüleikkel, a testvéreikkel való interaktív helyzetekben gyakorlatilag magyarul érintkeznek.

Az otthoni körülmények között ritkán használják a szlovákot – és csakis a nagyszülőkkel való kommunikáció során.

Marad tehát az iskola: itt lehetne és kellene „gyakorolni és begyakorolni" a nyelvet, de ahogy kiderült, a szlovák nyelvet általában csak a szlovák nyelven folyó órákon használják. Egymás között, sőt a tanárokkal való kötetlen beszélgetések során az érintkezés nyelve a magyar.

A szerző ezúton szeretné köszönetét kifejezni a Békéscsabai Szlovák Általános Iskola, Gimnázium és Kollégium tanárainak, igazgatónőjének, Pecsenya Editnek azért a lehetőségért, hogy tanítványaival, Salgai Szilviával és Vámosné Telekes Évával a kétnyelvűséggel kapcsolatos szocio- és pszicholingvisztikai vizsgálatokat a gimnazisták körében elvégezhette.

Irodalom

Aitchison, J. (1987), Words in the mind. An introduction to the mental lexicon. Basil Blackwell, Oxford.

Andor József (1998), A komplex lexikálisjegy-analízis és a mormota esete. In: Pléh Csaba – Győri Miklós (szerk.), A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása. Pólya

Kiadó, Budapest. 83–100.
Balló Larisza (szerk.) (1983), Magyar verbális asszociációk. 1–2. kötet. Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Szeged.
Bartha Csilla (1999), A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
Borbély Anna (1996), A magyarországi románok nyelvcseréjének szociolingvisztikai vizsgálata. Kandidátusi értekezés. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
Brewer, W. F. (1999), Schemata. In: Wilson R. A. and Keil, F. C. (eds), The MIT Encyclopedia of the Cognitive Sciences. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts. 729–730.
Clark, A. (1996), A megismerés építőkövei. Filozófia, megismeréstudomány és a párhuzamos megosztott feldolgozás. Osiris Kiadó, Budapest.
Csernicskó István (1998), A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján). Osiris Kiadó, Budapest.
Eysenk, M. W. – Keane M. T. (1997), Kognitív pszichológia. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
Fromkin, V. A. (1980), Errors in linguistic performance: slips of the tongue, ear, pen, and hand. Academic Press, New York.
Göncz Lajos (1985), A kétnyelvűség pszichológiája. Forum Könyvkiadó, Újvidék.
Gósy Mária (1999), Pszicholingvisztika. Corvina, Budapest.
Grosjean, F. (1997), Processing mixed language: issues, findings, and models. In: A. de Groot and J. Kroll (eds.), Tutorias in bilingualism: Psycholinguistic perspectives, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, NJ. 225–254.
Jarovinskij, Alekszandr (1997), The structure of the mental lexicon in Hungarian-Russian bilingual children. ALH 44: 203–223.
Jarovinszkij Alekszandr (2000), A kétnyelvű mentális szótár szerkezetének összehasonlító vizsgálata. In: Borbély Anna (szerk.), Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében. Élőnyelvi Konferencia, Bécs, 1998. szeptember 2–6. (megjelenés alatt)
Kiss Gábor (szerk.) (1999), Magyar szókincstár. Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
Kiss Jenő (1995), Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
Leontyev, A. (szerk.) (1977), Slovar' associativnih norm russkogo jazika. MGU, Moskva.
Papp Ferenc (szerk.) (1994), A magyar nyelv szóvégmutató szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Pléh Csaba (1988), A történetszerkezet és az emlékezeti sémák. Akadémiai Kiadó, Budapest. Rosch, E. (1983), Prototype classification and logical classification: The two systems. In: Scholnick, E. K. (ed.), New trends in conceptual representation: Challenges to Piaget's theory? Lawrwnce Erlbaum Associates, Hillsdale, New Jersey. 73–86.
Rossi, M. – Defare, E. P. (1995), Lapsus linguae: Word errors or phonological errors. International Journal of Psycholinguistics 11/1: 5–38.

Singleton, D. (1999), Exploring the second language mental lexicon. Cambridge University Press, Cambridge.

Vámosné Telekes Éva (1999), A szójelentés elsajátítása magyar–szlovák kétnyelvű gimnazistáknál. Diplomamunka. ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, Budapest.

Vargha András (1999), MiniStat. 3.1 verzió. Felhasználói kézikönyv. Pólya Kiadó, Budapest.